

Publicat dins (2014) *Mudèjars, moriscs i cristians a la Marina i la Safor. 400 anys de l'expulsió. Actes del 5è Congrés d'Estudis de la Marina Alta, Alacant-Pedreguer*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta- Institut Alacantí de Cultura "Juan Gil-Albert" de la Diputació d'Alacant, vol. 2.

ELS POBLADORS GATERS DEL SEGLE XVII: DELS ÚLTIMS MORISCS ALS REPOBLADORS MALLORQUINS

Joan Giner i Monfort

1.- Introducció, objectius i metodologia

L'estudi de la repoblació mallorquina a la Marina Alta ha avançat a passes gegants en els últims 30 anys gràcies als bons treballs que s'han fet, sobretot, des del punt de vista filològic i històric¹. Aquests estudis han aportat molta informació sobre els habitants de la nostra comarca en aquella època, tant si eren insulars com si no ho eren. Això no obstant, encara escasseja la informació referida a alguns pobles que, com Gata, no han conservat els registres parroquials del segle XVII on hi havia anotada la procedència d'aquells nous pobladors.

Sense aquestes dades directes, els investigadors han pogut localitzar explícitament l'origen de pocs habitants a través de documents esparsos referits a pobles veïns. D'alguns altres pobladors l'han suposat o deduït per vies indirectes com l'anàlisi dels cognoms. Malauradament, les procedències identificades als estudis publicats no coincideixen en alguns casos.

La manca d'informació sobre Gata em va animar a buscar la informació a diversos arxius valencians.² El resultat ha confirmat l'encert de la metodologia d'Antoni Mas i Joan-Lluís Monjo (2002 i posteriors amb Josep Mas) i les procedències que assenyalen en els seus treballs. De fet, aquest article es basarà sobretot en el material que he espigolat als arxius i en les dades que donen aquests investigadors.

Atesa la temàtica del congrés, he inclòs una primera part amb les anotacions que vaig prendre de documents del XVI i XVII sobre la població morisca de Gata. Són molt escasses, ja que no era el meu objecte d'estudi, però serviran per introduir l'època i per presentar alguns dels qui hi vivien després de l'expulsió.

Els objectius d'aquest article són complementar la informació que es coneix sobre els últims moriscs gaters i els primers pobladors vinguts després del desterrament; donar una visió de conjunt sobre la procedència dels nous habitants siscentistes de Gata a partir

---

¹ Hi destaquen la tesi de Costa (1977) com a primer estudi i el llibre monogràfic d'Antoni Mas i Joan-Lluís Monjo, *Per poblar lo Regne de València*, que en la introducció ja fa un repàs a la bibliografia que se n'ha publicat. Sobre Gata, cal sumar-hi el llibre *Gata de Gorgos. Geografia, història, cultura* i dos articles: "Los Repobladores", de César Ivars, publicat a *Gata. Festes 2001*, que sospita que part dels pobladors "vendrían de las posesiones que doña Jerónima tenía en la región, ya que era señora de la villa de Alcudia y baronesa de Resalany" (no en documente d'aquests llocs, però sí de Llíber i Xaló); i "Els nostres orígens baleàrics", d'Adolf Monjo, publicat al llibre de festes del 2007: "segons els llibres, la majoria dels nous habitants de Llíber i de Gata són de Lluçmajor". Els estudis filològics han culminat en la tesi de Beltran (2005).

² En el cos d'aquest treball cite els documents consultats amb la data de redacció; en canvi, en les notes escric sobretot les signatures. En l'annex es pot comprovar l'equivalència d'anys i documents.

del que s'ha publicat fins ara, fer-ne una nova aportació a partir dels documents de l'època amb informació inèdita³ i mostrar alguns rastres de la llengua dels moriscs i dels mallorquins. Aprofitaré per donar algunes dades que confirmen l'existència de Rafel Andrada, clergue i presumpte autor del “Sermó de la invenció de la creu” predicat a Gata en 1654.

2.- Els últims anys dels moriscs a Gata: de finals del XVI a 1609

Gata era un dels molts llocs de la Marina Alta poblat per musulmans fins al 1609. Això no obstant, hi havia alguns cristians ocupant càrrecs al servei dels Íxer, senyors de Gata i la vall de Xaló en aquell moment. Gonçal d'Íxer va posseir aquests dos llocs a la darrereria de segle i fins a 1600 (o 1601)⁴. La mort de la seua esposa, Maria de Castellví, dos anys abans, degué ser determinant perquè aquest abdicara i ingressara en l'orde dels franciscans caputxins:

*“Don Gondiçalbus de Ixar, olim dominus dicte vallis de Xalo et dicti loci de Gata, pater illius, nunc frater Thomàs de València, ordinis et religiosus Sancti francisci dels capugins [...]”*⁵

Deixà com a hereu el seu primogènit, Pere Acasi Joan d'Íxer (a partir d'ara Pere Acasi d'Íxer), que no prengué possessió d'aquests pobles fins que en 1608, als vint anys, complí la majoria d'edat. Mentrestant, la sogra de Gonçal, Àngela de Montagut, senyora de l'Alcúdia, fou la tutora dels béns de Pere Acasi, entre els quals hi havia Gata.⁶

En 1597 els moriscs de Gata demanen a Àngela de Montagut el carregament d'un censal: Pere Nagayto, cristià nou, síndic i procurador del lloc, li ho sol·licita perquè la fam i les males collites obliguen a adquirir blat i carn per abastir la població:

*“Attendens et considerans universitatem predictam causa sterilitatis occurrentis temporis maximam pati necessitatem tam blandorumque carniū quibus habitat[ores] ipsius universitatis vitam valeant sustinere”*⁷.

Aquesta precarietat degué durar, ja que es repeteix l'operació en 1602 amb els mateixos protagonistes, la mateixa petició i l'autorització de Pere Acasi “per obs de avituallar dita universitat de dit lloch de Gata de forment y altres grans”⁸.

---

³ Per donar una visió de conjunt he elaborat un “cens” de més de 460 gaters del XVII a partir de les fonts consultades, cosa que en certa mesura supleix el buit informatiu deixat per la crema dels documents parroquials. Vg. Giner (2012).

⁴ Segons Vallés (2002:204) fou el 1600. Per a Miguel Monserrat va ser just un any després (vg. Mas i Noguera 2008:10).

⁵ ADPV: e.4.1, caixa 6, pàg. 4v.

⁶ Vegeu Vallés (2002:204-207) i el document de 1608.

⁷ ADPV: e.4.1, caixa 11.

⁸ ADPV: e.2.4, llibre 1, pàg. 46.

A aquesta situació econòmica i alimentària cal afegir-hi alguns agreujants que devien complicar la vida en aquell temps i lloc, tots derivats de la coexistència crispada de les dues comunitats religioses i culturals: la creixent repressió de les autoritats cristianes, que esdevenia poc a poc asfixiant; els conflictes que es derivaven entre aquestes i els moriscs i, finalment, els enfrontaments entre musulmans i cristians vells de pobles veïns. Tot seguit en veurem alguns casos.

Una mostra de la repressió és el “procés del síndic de Xaló i Gata contra el portaveu del governador de la ciutat i el Regne de València, contra crida feta per dit governador manant que ningú morisco presumexca eixir dels llocs hon habiten de les 7 hores de la vesprada en avant sots pena de la vida”, datat en 1590.⁹ Anys més tard, la inquisició acusa de ser musulmans almenys tres gaters: Àngela Tablet en 1592, Bernardo Morret en 1613 i Àngela Maria en 1618.¹⁰

El 1600 hi hagué un procés “contra Joan Batiste Roig, nou convertit del lloch de Gata, sobre unes bocinades que dit Roig pegà al lloctinent de justícia”.¹¹ En un document datat en 1604 hi ha l’explicació d’aquesta agressió: les autoritats morisques locals protesten en nom de tots els habitants pel seu lloctinent, Sebastian Espadador, a qui acusen de fer insostenible la vida al poble mitjançant robatoris, maltractaments, amenaces greus, empresonaments arbitraris o extorsió per aconseguir falsos testimonis en plets:¹²

“Juan Cachupa, hombre de setentaicinco años, a quexado que el dicho lloctinente a sido causa para quitar cuatro libras de Dénia a Juan Cachupa; [...] Batiste Cox se a quejado que el dicho lloctinente le a quitado prendas i seis libras, [...] Juan Pastoret, hombre setanta años, sobre unas palabras le a maltratado mui mal, i sin causa le a echado en la presó; i de un clam que abía puesto en Dénia a Martín Rox i no podía probar en Dénia, sinó abía menester testigos, el dicho lloctinente buscaba testigos contra Jaume Puxol i Geroni Dolçainer i a dicho a Geroni Ebra que testificase contra nosotros, que dixese en Dénia que abía bisto las cabalgaduras comiendo en la garbeza i el lloctinent es ido a buscarlo al término de Dénia [...] i le a dicho a Geroni Ebre que si no testificaba lo pondría en Dénia preso i Jusep Gibi allando los bous del lloctinent debaxo el garofer adonde tenía un monte de garofas i lo Gibi le a dicho al lloctinente que le pagase el dano i el dicho lloctinente le a dicho que si ablaba más en ello le pondría en la pesó. [...] Todo el dicho

---

⁹ ADPV: e.2.1, llibre 4, pàg. 364v. És una de les moltes mesures repressives de l’època contra els moriscs.

¹⁰ Vegeu González-Raymond (1996)

¹¹ ADPV: e.2.1, llibre 4, pàg. 349v.

¹² Al document assumeixen la veu narrativa els jurats i consellers moriscs de Gata. Es nota que qui ho ha escrit no domina el castellà ni les convencions ortogràfiques comunes a l’època, però sembla més probable l’autoria d’un valencianoparlant que no domina el castellà que no d’un morisc. Suposem que Espadador era cristià: no apareix ell ni el seu cognom entre els gaters del seu temps.

consejo dize que si el dicho lloctinente a de llebar la bara más que vieren pedir licencia a la senoría para buscar donde bibir i a todo esto [ve] bien todo el pueblo.”¹³

Una altra prova del conflicte amb les autoritats va ocórrer en **1603**: diversos testimonis declaren a causa d'uns aldarulls en la casa senyorial. El procurador general de la comtessa i un notari reuneixen allí el consell general de Gata perquè autoritzen el carregament de dues-centes lliures. Quan sotmeten la proposta a votació guanyen aquells que accepten el pagament, moment en què salten dos moriscs (un dels quals és l'agressor abans esmentat) i “ab molt grans crits y ab molta còlera y supèrbia” acusen els visitants d'haver manipulat la votació: “señor, vós aveu falsificat tots los vots perquè nosaltros avem contat ab pedres y trobam que la major part del concell @ determinat de que no reba dit sindicat”. El resultat es confirma en una segona ronda dirigida per les autoritats morisques del poble “en lletra aràviga”. En el moment de màxima tensió Francisco Andrada, “donzell, vehí del lloch de Gata, [...] tingué temor de que no se aferrasen uns ab altres per les paraules que los dits Martí Roig y Joan Batiste Rroig dien [...] y se n'hixqué del conçell de por no y agués algun gran escàndel”¹⁴.

El conflicte s'agreujà en **1607**: diversos habitants presten declaració a causa de l'assassinat de Beatriu Dolzainer. Tots, fins i tot un cristià, Dionís Andrada, germà de Francisco, asseguren que segons la veu del poble li havia disparat una trabucada un dels acompanyants del procurador de Dénia que havien anat a Gata la nit anterior: “entre la gent que allí estava se deya que la gent de Dénia que era vinguda ab lo procurador general de aquella la havia morta tirant arcabussades a la casa del dit Hieroni Dolsayner, son pare”.

En oposició a la gravetat d'aquests conflictes amb les autoritats cristianes, els pocs enfrontaments entre moriscs no passen d'anècdotes pròpies de la quotidianitat: el 1591 s'acusen alguns “nous convertits per haver tallat 44 arbres y un bancal de dacça”¹⁵. El juliol de 1609, en vespres de l'expulsió, dos gaters es barallen mentre batien blat:

“Serrano dix al dit Pastoret «lleva't de aquí, dexa'm tocar a mi davant que tu no ets per ad axò» y més ohí ell, dit testimoni, com lo dit Serrano li dix al dit Pastoret «no tens sinó charra» y sellavós véu ell, testimoni, com dit Pastoret arremeté al dit Serrano y se afferraren a bosinades”¹⁶.

Dos mesos després de la baralla, durant la primera quinzena d'octubre, embarcaren al port de Dénia més de 800 gaters en cinc naus, sobretot franceses, en un dels primers

---

¹³ ADPV: e.2.4, llibre 38, pàg. 74r.

¹⁴ Ibídem, pàg. 137r i 138v.

¹⁵ ADPV: e.2.1, llibre 4, pàg. 365r.

¹⁶ ADPV: e.2.4, llibre 38, pàg. 74r-74v

embarcaments cap al nord d'Àfrica.¹⁷ Fins i tot en aquest tràgic recorregut dels moriscs cap als vaixells sorprén la connivència dels cristians vells amb les autoritats executores de l'ordre d'expulsió: “Don Pedro d'Íxer contra lo duch de Lerma, dient dit don Pedro que los moros de Xaló y Gata, al temps de la expulsió, los portaven a la mar y vassalls del duch de Lerma dels llochs de Benisa, Teulada, Calp, Murla, etc. han furtat moltes cavalcadures y roba y grans com el forment, ordi, etc. [...] per com suplicava a sa ex[cel·lència]^a manàs destituhir, etc”¹⁸.

Alguns moriscs gaters, però, no es van quedar de braços plegats davant el greu atac que suposava l'expulsió i es van sumar als revoltats de Laguar. Així ho fa saber un document citat per Lea (2007:484): “*En el [monte] de Alaguar llegaron á doce mil hombres y mugeres grandes y pequeños de la vall de Guadaleste, Confrides, Sella, Xalón, Gata, Orba, Alcalalí, Mosquera y Alaguar y de algunos otros lugares*”. També apunta en aquest sentit el fet que els revoltats anaren a recuperar el gra que tenien a Xaló i a Gata: “*Hera cosa difícultosa hacer provisión de trigo. [...] Estando en el aprieto tuve avisos que los moriscos revelados en la sierra de Laguar tenían recogida muy gran suma en Gata y Xalón, lugares que estaban a la falda de aquella*”.¹⁹

Un altre possible indicatiu de la presència de gaters a la revolta de Laguar és el nombre de morisquets locals que es documenten després de 1609. Són fills dels moriscs expulsats que es van quedar en territori valencià separats de les seues famílies. A l'Arxiu Municipal de Dénia en consten quatre gaters que es van batejar a la capital del marquesat després de l'expulsió: “*Los moriscos que se an batechat sub conditione en la yglesia Parrochial de la ciutat de Dénia per manament de Don Juan de Ribera, Patriarcha de Antiochia y Arcabisbe de València en lo año 1610, són los infra escrist [sic]*”²⁰. “*Dit dia bategí sub conditione yo, sobredit, a Juan Vicent, natural de Gata, edad de tres años, lo qual està en casa Nofre Miralles...*” (pàg. 180). Els altres tres eren Jaume, de catorze anys (pàg. 177), que va a casa de Joan Vicent Durbà; Àngela, “*morisca natural de Gata*”, sis anys, va a casa de Pere Esteve i “*Juan*”, de quatre anys, a casa de “*Françès Esteve*”.²¹ Encara cal afegir-ne quatre més esmentats per Lomas (2009:278-279): Francisco Giner, de deu anys; Catalina, de sis; Vicent Aray, de dotze i Juan Morata, de tretze.

Sembla que cap d'aquests infants visqué a Gata perquè no hi documente les famílies que els “adopten” (només coincideix Bernat Vives, que no sé si és el mateix). Per tant, el

---

¹⁷ Lomas (2009:79 i 254).

¹⁸ Vallés (2002:246-247) informa d'aquest fet. He trobat la inscripció en ADPV, e.2.1, llibre 44, pàg. 347r. Es tracta d'un registre de documents dels Íxer en què consta el títol d'aquest plet que no sé si es conserva.

¹⁹ Lomas (2009:157).

²⁰ Costa (1977:76) dona notícia de l'existència d'aquest llistat de moriscs batejats. Trac la informació de l'Arxiu Municipal de Dénia, *Quinque libri* de la parròquia de Dénia, any 1610-1622, pàg.168 i posteriors.

²¹ Confirma aquests moriscs Lomas (2009:279 i posteriors): Nofre Miralles i Francés Esteve tenen almenys dos moriscs cadascun.

nucli urbà degué quedar quasi despoblat, ja que dels pocs cristians que hi havia a Gata abans de 1609 només hi retrobe amb certesa una família després de l'expulsió: els Andrada abans esmentats (Francés/Francisco en **1603**, Dionís en **1607** i Joan Andrada en **1612**), als quals potser caldria sumar els Cruanyes, Sapena i Alberola.²² Aquest tall poblacional tan bruscat limita molt la continuïtat amb la cultura oral i material anterior (per exemple, la toponímia local, com veurem a l'apartat 4): només la coneixerien aquests cristians vells o alguns altres de pobles veïns que hagueren tingut contacte amb Gata abans de 1609.

3. La repoblació mallorquina de Gata: una qüestió controvertida

3.1. Els fets

Com hem vist, Gata pertanyia a Pere Acasi d'Íxer en el moment de l'expulsió, així com la vall de Xaló, que incloïa Xaló i Llíber. Aquests dos últims llocs van ser poblats en la pràctica totalitat per illencs, cosa que provenen els arxius parroquials locals. La destrucció dels gaters, però, ha impedit donar compte de la procedència dels repobladors gaters.²³

Tot i que consta que ja arriben nous habitants a Gata en 1610, no és fins a 1611 que se signa la primera carta pobla.²⁴ Se'n conserven almenys dues còpies, escrites mig en llatí i mig en castellà, que fixen el pagament de 1.100 lliures de censos al senyor. Els pobladors van trobar difícil satisfer aquests impostos, cosa que declara un xabienc el **1629** (pàg. 5v):

“ell, testimoni, i demés pobladors, li havien de donar mil lliures cascun any de censos de casa y terres de dit lloch y replicant-se per part del dit testimoni y demés pobladors que era molta quantitat la que el dit senyor demanava y aquell los dix y respongué que dita quantitat de mil lliures es podia pagar, per ço que lo de la pansa tan solament podien pagar dit pecho, per ço que dita collita de pansa era franca de tot dre?”.

Les dificultats van provocar la fugida de molts habitants que buscaven millors condicions en uns altres pobles. En **1613** Vicent Palau de Dénia reclama a Pere Acasi d'Íxer el deute que han contret tretze vassalls seus de Gata per tal de pagar les 1.100 lliures de censos corresponents a 1612, l'any següent a l'acord de la primera carta pobla. La meitat d'aquests pobladors endeutats ja no reapareix en la documentació d'anys posteriors (Sebastià Malonda, Gabriel Navato/Navaló, Josep Piera, Sebastià Sapena, Josep Sunyer i

---

²² En **1603** eren presents a Gata Bertomeu Cruanyes i Francés Andrada, tots dos llauradors; en **1603** el primer és “algutzir del ordinari del lloch de Gata” i el segon “donzell, vehí del lloch de Gata”; en **1607** hi ha Pere Rúbio, habitant que no retrobe tot i que diu que resideix a Gata; i en **1608** “Francisco Sapena”, que podria ser de Gata o de Murla. Soler (2007:87) diu que Sebastià Sapena era el rector de Gata de 1600 a 1619, en documente un amb tres filles entre 1612 i 1613. Finalment, en l'última dècada del XVI (ADPV e.2.4, llibre 38, 294r) hi ha un Gaspar Alberola de Xàbia que declara amb els moriscs de Gata sobre la propietat de l'herbatge de les muntanyes del marquesat. A partir de 1611 hi ha un Gaspar Alberola a Gata que no sé si és el mateix.

²³ Mas i Monjo (2002:41,46).

²⁴ ADPV: e.4.1, caixa 11.

Jaume Vallés). Dels seus cognoms, després d'aquesta data, només continuen al poble Sapena i Sunyer. De fet, alguns Ferrer i Signes van a València, els Puig a Benimuslem, no menys de tres famílies a Benimodo i molts altres passen a pobles veïns.

Una part d'aquells que se'n van és substituïda per uns altres que vénen i sovint se'n tornen a anar, cosa que fa necessària la redacció d'una nova carta pobla el 1645²⁵. El nou contracte, redactat en llatí i català, canvia el pagament en metàl·lic per la partició de fruits i alguns pagaments²⁶ amb l'objectiu de relaxar les exigències senyoriales i evitar la diàspora de nous habitants. Així doncs, els gaters lliuren als Íxer una sisena o una huitena part de la producció, depenent de la ubicació de les terres dins el terme municipal. Aquest canvi s'explica al preàmbul de la carta pobla de 1645:

*“Atés etiam que per haver de pagar los dits veïns y habitants en dit lloch de Gata en dinés, cascun any, la part que els és estada tachada per los dits justícia y jurats del dit lloch per a fer la dita paga de les dites mil y cent lliures al dit señor, conforme la mà de repartició de tacha y censos que fins lo dia de hui ha tengut lo dit lloch, se han imposibilitat los dits particulars y són estats en ocasió de dexar ses cases y lo poble per los molts resagos que ha constat devien los dits particulars, així a la dita señoira com als arrendadors que són estats fins hui del dit lloch de Gata. Per tant, és estat necessari y convenient, així que per a que la dita señoira condesa y sucesors de aquella puxen cobrar les rendes del dit lloch ab menys gastos y despeses, com també per a que los dits particulars del dit lloch de Gata ab més suavitat puxen pagar los dits censos y drets de señoira, se an convengut entre les dites parts en lo modo següent.”*²⁷

La majoria dels cognoms dels quaranta-huit signataris d'aquest document són els que encara hui predominen al poble. Alguns ja eren presents en l'anterior carta pobla: dels trenta-sis habitants que aquesta llistava, quinze cognoms ja no es tornen a documentar en anys posteriors, cosa que podria explicar-se perquè no tingueren descendència, perquè no en tingueren de masculina o, més probablement, perquè no es quedaren al poble.

---

²⁵ D'aquesta n'he trobat cinc còpies que guarden algunes variacions: quatre estan a l'ADPV (dues en e.4.1, caixa 11, les anomenaré CP1 i CP2; dues més en e.4.1, caixa 9: seran CP4 i CP5) i una altra a l'ARV (CP3). També he localitzat l'esquema que el notari féu amb els noms dels habitants en català, cosa que resol els errors i les elisions que fan les cinc còpies en llatí. Les variants més importants referides als habitants són: la CP3 canvia Jacobus Signes per Josephus; totes cinc es boten “Bertomeu Mengual”, que apareix a l'esquema del notari Francesc Sales. CP1 canvia Joan Sunyer per Giner; CP1, CP2 i CP3 es boten una línia i escriuen Petrus Joanes de Leida (CP3 Petrus Joannes Pons de Lleyda) en compte de “Petrus Joannes Pons, Rafael Mengual, Joannes de Leyda” (CP4). Justament CP4 no copia “Jacobus Blasco, Joanes Ros, dierum minor, Vincentius Puig, Guillelmus Pons”. Per tant, compte 48 habitants i no 45 (que comptaven Casanova i Muñoz 1992:248) i s'evidencia que totes cinc són còpies d'alguna anterior. Amb aquestes notes també caldria corregir les mancances de la CP3 que reproduïxen Soler i altres (2007:266).

²⁶ Les terres que lliuren la huitena part dels fruits paguen tres sous anuals i les que en donen la sisena, dos (quatre durant els tres anys d'arrendament); paguen deu sous per casa i cinc per pati i, els sis primers anys, cinquanta lliures entre tots per costejar el deute a l'arrendador de Gata (al qual acudiren els Íxer arruïnats, vg. Vallés, 2002:281 i seg.). En Muñoz i Casanova (1992) s'expliquen detalladament les clàusules de la carta pobla.

²⁷ Transcripció pròpia de la carta pobla de 1645 a partir dels cinc exemplars.

Comparació dels habitants de 1611 i 1645	
Text de la carta pobla de 1611*	Habitants a la carta pobla de 1645 (croquis del llibre de protocols de Francesc Sales) ²⁸
<p>Petrus <u>Martí</u>, bayulus dicti loci de Gata, Jacobus <u>Soler</u>, justitia anno pr[esen]t[i] eiusdem loci; Petrus Valles et Micael <u>Puig</u>, jurati ejusdem anno dicto loci; Bartholomeus <u>Bolufer</u>, edilis, Josephus <u>Signes</u>, locum tenens justitie, Joannes Valles, Filius Francisci, Josephus Piera, Grabiell <u>Esteve</u>, Cosmas <u>Gil</u>, Jacobus <u>Garcia</u>, Bartholomeus <u>Puig</u> et Sebastianus <i>Malonda</i>, consiliaris consilij particulari ejusdem loci de Gata, Petrus <u>Sapena</u>, Bernardus <i>Vives</i>, Franciscus <u>Lloca</u> ²⁹, Franciscus Borrull, Petrus Segarra, Joannes <u>Moreno</u>, Hieronimus <u>Momfort</u>, Vincentius Jucera ³⁰, Micael Sebastia, Josephus <u>Server</u>, Joannes <u>Garcia</u>, Gaspar <u>Alberola</u>, Graviell Navalo, Hieronimus Cabrera, Joannes Rodenes, Bernardus <u>Alberola</u>, Vincentius Sanchis, sirurgicus, Franciscus <i>Moragues</i>, Andreas Gomez, Petrus <u>Bolufer</u>, Graviell Castell, Joannes Gonzalez et Jacobus <i>Sancho</i> omnes agricultores vicini et habit[at]ores] dicti loci de Gata</p>	<p>Jusep Pons, justícia Antoni Pedro i Juan Mulet, jurats Jusep Mulet Antoni Pedrós major Climent Mengual ~~Jul Server~~ (sic, pel barrat; no l'inclou cap dels exemplars de la carta pobla) Pere Torres Bertomeu Alberola Miquel Ginestar Nadal Alabí Guillem Malonda Antoni Ribes Jusep Mulet ma[jor] Jaume Signes Damià Mulet Bertomeu Mengual Cosme Gil Juan Gil Antoni Grimalt Juan Sunyer Sebastià Soler Sebastià Mengual Jusep Server Masià Alabí Francés Alberola major Francés Bertomeu Batiste Server</p>
<p>*Subratlle els cognoms encara presents en documents de 1645; pose en negreta els habitants amb cognoms que no reapareixen o que només ho fan el 1612 i</p>	

²⁸ARV: Protocol de Francesc Sales, Sign. 2493, full solt.

²⁹Hi ha Llosa almenys fins el 1645: devia ser error per *Lloça*.

³⁰Sembla mala transcripció de *Sivera*, present al 1612, esmentat el 1635.

<p>en cursiva els que en plantegen dubtes:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sebastià Malonda es documenta entre 1611 i 1613. Només reapareix el 1635, però no té cap propietat a Gata. El 1645 i 1646 hi ha Guillem, que ja no retrobem anys després. • Bernat Vives només apareix el 1611, el 1635 es refereix a terres que eren de Pere Vives i a “<i>la caseta de Pere Vives</i>”, però cap dels dos té propietats al terme gater. • Els Moragues [<i>Morales</i> per error del transcriptor] només reapareixen en 1635, una sola vegada, en una casa que els havia pertangut; no reapareix el cognom fins el 1685 en un “<i>veí del loch de Senija</i>” amb terres a Gata. • Els Sancho desapareixen el 1613; els esmenten el 1635 perquè tingueren terres a Gata que ja no conservaven. Reapareixen el 1685. 	<p>Pere Juan Pons Rafel Mengual Joan de Lleyda Antoni Ginestar Miquel Asensi Jusep Bonanat Jusep Moreno Pere Bolufer Antoni Signes Francés Alabí Bernat Puig Jaume Blasco Juan Ros menor V[icen]t Puig Guillem Pons Francés Alberola me[nor] Geroni Monfort me[nor] Jaume Pedrós Batiste Mulet J[au]me Mulet V[icen]t Monfort</p>
---	---

3.2. Estat de la qüestió

Josep Costa va ser el primer que assenyala la presència de mallorquins entre els gaters siscientistes i ho féu a partir d'indicis onomàstics i dels registres parroquials veïns:

L'ascendència illenca de Gata i de Pedreguer és molt evident, però dissortadament manquen de registres parroquials. A Gata, el 1646, dominen els Montfort, Mengual, Mulet, Fons,³¹ Salvà...; i si algun veí d'ací figura en les parròquies comarcals sempre és nat a Mallorca (p. ex. Salvà, de Lluçmajor).³²

³¹ És una mala transcripció de *Pons*, que reproduïxen Mas i Monjo (2003:55). No he trobat ni al cens de 1646 ni en tot el XVII cap *Fons* a Gata; *Pons*, en canvi, hi és present des de 1612. Ho corrobora que Costa (1977:79) transcriu el mateix passatge en castellà i amb *Pons*.

³² Costa (1977-1978:90).

Els estudis posteriors de Mas i Monjo se centren en l'onomàstica dels pobladors i la confrontació de dades mallorquines i valencianes de l'època. Insisteixen en les dificultats per aclarir la procedència dels repobladors gaters a causa de la pèrdua de l'arxiu parroquial. Sense aquestes dades no es poden destriar els cognoms que tant poden ser valencians com mallorquins.³³ Això no obstant, dedueixen que entre un 1% i un 25% dels gaters de 1610 a 1612 provindrien de Mallorca,³⁴ percentatge que pujaria anys després: al cens de 1646 calculen “*almenys un 36,2% de caps de família que devien esser d'origen insular; amb els llinatges Ginestar, Grimalt, Mengual, Mulet, Sunyer*”³⁵.

A través dels arxius valencians i mallorquins documenten explícitament l'origen illenc dels Moragues i Femenia (cognoms mallorquins que no troben abans al País Valencià), dels gaters “*de llinatge Mulet (que ja existia a Dénia)*” i d'un grup de lliberans d'origen llucmajorer que es traslladen a Gata: “*en Climent Mengual, en Joan Ros i en Miquel Salvà (registrats tots tres en la carta pobla de la Vall de Xaló, 1611); i potser també, en Llorenç Mas.*”³⁶ Posteriorment comproven que Rafel Pou també va fer el mateix trajecte (Llucmajor-Llíber-Gata).³⁷

Abel Soler n'acota més la procedència: primer parla dels “*36 primers pobladors de la carta pobla de 1611 (de llinatges Bolufer, Monfort, Ginestar, Server, Signes, Soler, etc.)*”³⁸, un 64% dels quals serien de Xàbia, concretament els que porten els cognoms:

*Alberola, Bolufer, Borrull, Cabrera, Esteve, Garcia, Gil, Malonda, Martí, Moreno, Puig, Sapena, Segarra, Signes, Soler, Vallés i Vives. De Teulada vingué, segurament, Moragues; Monfort i Navaló, de Xàtiva; Piera, de l'Horta de Gandia, i Rodenes, de l'Olleria. [...] s'hi afegiren els Mulet de Dénia, els Bertomeu de Teulada o Benissa, un tal Jaume Pedrós de València, els Ponç de Xàbia, etc.*³⁹

Pocs anys després (c.1612-1634) s'hi afegiren uns altres valencians (Alberola, Andrada, Blasco, Bertomeu, Civera, Cruanyes, Grimalt, Garcia, Gil, Ginestar, Lleida, Mulet, Martí, Serra, Sapena, Sebastià, Torres...) procedents en la seua major part de Xàbia, i alguns mallorquins (Mas, Salvà, Sunyer, Mengual,...) [...] entre el

³³ Mas i Monjo (2002:56). Marquen com a cognoms presents a l'època tant a Mallorca com als pobles dels voltants: Bonanat Cabrera, Castell, Garcia, Gil, Malonda, Pastor, Piera, Pons, Puig, Ribes, Ros, Sancho, Server, Soler, Torres i Vives.

³⁴ Mas i Monjo (2002: 39, 42). Sembla que hi ha una confusió en la pàgina 31: “*Entre els habitants documentats a Gata a través de la segona carta pobla (1645) i del cens de la Generalitat (1646) hi havia que duïen els cognoms, Febrer, Mulet, Pastor, Pons, Serra, Soler, Tur, Vives; tots considerats com a homòfons dubtosos*”. No hi ha Febrer, Durà, Serra ni Tur en eixos textos; l'únic cognom d'aquests que he trobat a Gata al llarg del XVII és Serra.

³⁵ Mas i Monjo (2002:56).

³⁶ Ibídem. Dels Femenia diuen que “*és inequívocament mallorquí —format a Santa Margalida—*”, Mas i Monjo (2002:34).

³⁷ Mas, Monjo i Mas (2006: 25).

³⁸ Soler (2007:36).

³⁹ Soler (2007:91 i 97).

*1635 i el 1645, data de la revisió de la carta pobla, s'hi assentaren encara els Boronat, Caselles, Pedro, Pedrós, etc.*⁴⁰

Efectivament, en un primer moment entre els valencians presents a Gata predominen els xabiencs, però cal corregir algunes altres dades: els Ginestar no estan presents en la carta pobla de 1611 (documentats a Gata a partir de 1622). En canvi, sí que hi són diversos pobladors que afirma que s'hi establiren a partir de 1612: els Alberola (Gaspar), Civera/Sirera (Vicent Sirera), Garcia (Joan i Jaume), Gil (Cosme), Martí (Pere Martí, batle, que no ve de Xàbia sinó de Dènia segons **1612**), Sapena (Pere) i Sebastià (Miquel). Caldria matisar que els Andrada estan a Gata abans de 1609 i no després de 1612, si bé no apareixen a la carta pobla, cosa que els situa en un pla diferent a la resta de la població. A més, no he trobat cap Caselles a Gata en tot el XVII.

Les notes a peu de pàgina fan pensar que la procedència dels presumptes xabiencs s'ha fixat a partir dels cognoms que hi havia al XIV i XV en aquesta vila (“Mulet, Bolufer, Vives, Puig, Ponç”⁴¹) sense contrastar-los amb els cognoms d'altres indrets com havien fet estudis ja publicats. Això provoca errors (procedència dels Malonda, Martí, Puig o mallorquinitat almenys parcial dels Mulet, ja assenyalada per Mas i Monjo [2003:56]). No se sap si les altres procedències que assenyalen estan comprovades o també són suposicions que fan els autors.

3.3. Una nova aportació

3.3.1. Habitants de procedència balear

Joan-Lluís Monjo i Antoni Mas, com hem vist, han demostrat la mallorquinitat dels Mulet i Salvà a partir de fonts mallorquines; de Climent Mengual, Joan Ros, Miquel Salvà i Rafel Pou, signataris de la carta pobla de Llíber de 1611, a partir de l'Arxiu Parroquial de Xaló; de Llorenç Mas, si és el que vingué de Llíber, pel mateix mètode i dels Moragues i Femenia pel cognom.

Efectivament, la documentació que he consultat confirma que a partir de 1626 residien a Gata Rafel Pou, Climent Mengual, Joan Ros i el primer Salvà i que posseïren les primeres terres en terme de Gata en 1618, 1619 i 1620 respectivament (dels Salvà no s'explicita la data, però sembla que ja hi residien el 1620). Són tots d'origen llucmajorer i alguns (si no tots) comparteixen lligams familiars o d'amistat, com veurem, cosa que explica que vagen a Gata pràcticament alhora. Cal sumar-hi uns altres pobladors que van fer el

---

⁴⁰ Soler (2007:36).

⁴¹ Soler (2007:65).

mateix trajecte: els Mas (documentats a partir de **1634** i amb terres a partir del **1633**) i els Catany (degueren vindre amb els Salvà).

Nofre Mas comprà terres a Gata en **1634** (anotació del 27-5-1634). En aquest document s'explicita que és llaurador de Llíber, cosa que confirma la hipòtesi de Mas i Monjo (2002:42): és l'establert el 1611 en aquest poble de la vall de Xaló, pare de Guillem Mas i de Llorenç Mas, que són els altres dos Mas documentats a Gata a principi del XVII. Guillem i Nofre tenen terres registrades als termes de Gata i de Llíber al capbreu de **1635**: tots dos tenen casa a Llíber i Guillem, a més, en té a Gata, a la "placeta del *lloc dellà*" (el Raval).⁴² Segons l'Arxiu Parroquial de Xaló són nascuts tots dos a Lluçmajor.

Mas i Monjo, a través de Bartomeu Font, documenten tres Salvà a Gata, tots tres de Lluçmajor: Josep Salvà de Vernissa, Julià Salvà "*de Guimerà*" i Miquel Salvà.⁴³ Julià figura com a antic habitant en la part del capbreu de 1635 referida a Llíber; en la part del mateix document que registra les propietats de Gata consta com a propietari d'una casa i setze terres, que rep per "testament de Francisca Catany, muller que fonch de Josep Salvà", que "dispon entre altres coses que tota la seua azienda sia partida entre Julià y Miquel Salvà, fills de dita testadriu"⁴⁴. Es dedueix, doncs, que els Julià i Miquel abans esmentats són fills de Josep i, per tant, els tres Salvà formen una mateixa família.⁴⁵ Mas i Monjo (2002:65) documenten Julià a Gata el 1620 a través de fonts mallorquines i afigen que gràcies a l'Arxiu Parroquial de Xaló se sap que venia de Lluçmajor "*(Labrador natural de Lluçmajor, de la diòcesis de Mallorca, habitador de Gata)*" i que es casà amb Margalida Noguera, una llucmajorera que residia a Llíber (1629)".⁴⁶ Indiquen, a més, que Nofre Mas és testimoni i Climent Mengual padrí de les seues noces (tots tres llucmajorers que de Llíber van a Gata). Als documents que he consultat no s'explicita el pas dels pares de Julià i Miquel per Gata, però hi arriben a tindre propietats ja que tots dos germans les hereten de sa mare.

La relació entre tots aquests llucmajorers que van a Llíber i posteriorment a Gata, queda clara en el quadre següent:

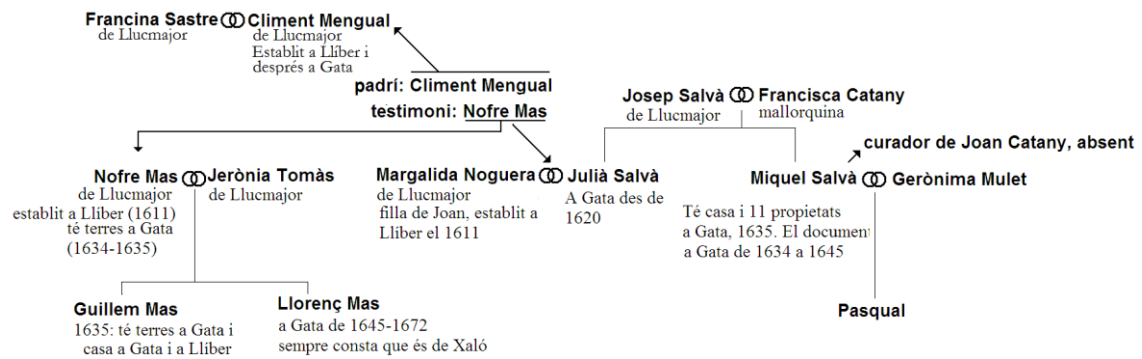
⁴² ADPV: e.2.4, llibre 44 (capbreu de 1635), pàg. 48r.

⁴³ Mas i Monjo (2002:65-66) i Mas, Monjo i Mas (2006:19).

⁴⁴ ADPV: e.2.4, llibre 44 (capbreu de Gata de 1635), pàg. 48r.

⁴⁵ Queda per aclarir per què són una família i tenen dos malnoms.

⁴⁶ Mas i Monjo (2003:540) i Mas, Monjo i Mas (2006:29).

També els lliberans de cognom Catany són llucmajorers segons diuen Mas i Monjo en parlar de Mateu Catany.⁴⁷ Això afecta Joan Catany i l'ara esmentada Francisca, que sembla que vindria de Llíber igual com els seus fills. Joan està absent del poble en **1635** (de fet, ja no el retrobe després d'aquesta data), és per això que el mateix Miquel Salvà és curador de les seues propietats, entre les quals hi ha una casa al Raval. Miquel és fill de Francisca i, per tant, familiar d'aquest Joan. Totes aquestes dades confirmen l'arribada a Gata entre 1615 i 1620 d'un grup de lliberans procedents de Lluçmajor amb relacions familiars i d'amistat. El formen, com a mínim, els Catany, Mas, Mengual, Noguera, Salvà i Sastre. Probablement també vingueren perquè coneixien aquells els Mulet, Pou, Ros i Monjo, llucmajorers que de Llíber van a Gata durant els mateixos anys però de qui no trobem vincles directes amb els anteriors.

Només hi ha dues persones a Gata amb aquest últim cognom: *Matias Monjo* (en llatí, **1629**, podria ser un error de traducció per *Mateu*) i Mateu Monjo en **1635**, del qual s'indica que és fillastre del Rafel Pou abans esmentat (un dels lliberans d'origen mallorquí que ve a Gata) i que és "llaurador habitador del lloch de Benimodo"⁴⁸. Als estudis de Mas, Monjo i Mas⁴⁹ consta que aquest Mateu era natural de Santa Margalida. D'aquesta vila emigrà a la vall de Xaló, d'on va passar a Gata i, posteriorment, a la Ribera Alta. És allà on mor la seua muller, Isabet Monfort, en 1639. Però no van fer el trajecte Mateu i Isabet sols, també van a Benimodo Bertomeu Puig (i els seus descendents), Sebastià Alberola i altres gaters, segurament buscant unes condicions senyoriales més favorables que les de Gata.⁵⁰

Als textos del XVII que he buidat només hi havia tres pobladors de qui s'explicitara l'origen baleàric. En **1635** hi ha escrit dues vegades "*Joan Mulet, mallorquí?*"; i al capbreu de **1685**, "*hereus de Joan Mulet, mallorquí?*" i "*Joan Mulet, mallorquí?*". És Joan Mulet "*de Llagostera*",

⁴⁷ Mas i Monjo (2002: 66).

⁴⁸ ADPV: e.2.4, llibre 44 (capbreu de Gata de 1635), pàg. 121r.

⁴⁹ Mas, Monjo i Mas (2008).

⁵⁰ Agraïsc a Josep Mas que m'haja comunicat aquesta informació de l'Arxiu Parroquial de Benimodo. També haig d'agrair a Antoni Mas i Joan-Lluís Monjo els consells que m'han donat.

llucmajorer que resideix a Gata el 1647 segons Bartomeu Font.⁵¹ Sorprén la insistència a indicar-ne la procedència o a fixar-li un renom, ja que no es fa amb cap més habitant. Això fa pensar que hi havia dos Joan Mulet i que un no era insular: el **1635**, al capbreu, hi ha un Joan Mulet, “*llaurador, habitador del Arraval eo lloch dellà*”, que és el “*mallorquí*”, (pàg. 124r). En la seua declaració de propietats hi ha anotat que “Damià Mulet y Batiste Mulet, hereus de la muller de Joan Mulet” vénen una terra al Joan Mulet mallorquí, de la qual cosa es desprén l’existència de dos Joan Mulet, un dels quals ja era mort. Si foren pare i fill o iaio i nét es parlaria del “*major*” i del “*menor*”, no del malnom ni de la procedència. Soler (2007:97) afirma que els Mulet de Gata venien de Dénia, però no aporta cap prova que ho demostre, per la qual cosa desconeixem si és o no cert.

El segon gentilici insular apareix una sola vegada: “*Macià Arabí, yvisench*” (**1635**). Aquest cognom, *Arabí*, presenta una variació gràfica anormal, que en part podria ser resultat d’una fonètica distinta a la dels notaris: *Alabí*, en diverses ocasions el **1645**, *Arabó* el **1626** i *Alarbí* el **1635**.

El tercer apareix en la declaració de propietats de la xabienca Vicenta Pons, viuda de Jaume Garcia, la casa de la qual fita amb “*lo carrer de Pons lo mallorquí*” (pàg. 41v). Per les fites d’aquesta possessió s’endevina que el mallorquí és Lluç Pons, *perayre* (segons la declaració d’ell mateix) o *cardador* (segons la d’Antoni Ribes).⁵² Aquest Pons no reapareix en cap més document i no consta si estava emparentat amb els nombrosos Pons locals.

Podria ser que Anna Maria Pons, la muller de Pere Joan Oliver, descendira dels Pons mallorquins. Hi ha indicis en la seua declaració de propietats al capbreu de 1685 que podrien apuntar en aquest sentit: apareix tres voltes el mot *sequier* (<sequer, “*solí vulgo sequier*”), cosa que només es repeteix dues ocasions més en les terres de Sebastiana Ferrer i de Sunyer, viuda de Joan Sunyer. Aquesta forma podria reflectir la palatalització mallorquina del segment /ke/, que no degué comprendre gaire bé el notari que ho escoltava i ho transcrivia.

Juga a favor d’aquesta hipòtesi el fet que el marit d’Anna Maria, Pere Joan Oliver, és un altre possible mallorquí i que els pobladors d’un mateix origen solien casar-se entre ells: Mas i Monjo (2002:66) localitzen per fonts documentals mallorquines un Pere Joan Oliver a Llíber el 1652, provinent de Lluçmajor⁵³, que podria ser el mateix que hi havia a Gata en

---

⁵¹ Mas i Monjo (2002:66).

⁵² No he pogut fixar una distribució geogràfica d’aquests sinònims al XVII: sembla que es feien servir tots dos al País Valencià i les Balears. És ben probable que aquest siga l’origen del “barranc de Pelaire” gater, ja que Lluç Pons té les propietats al “Cau Vell”, partida que fita amb aquest barranc. A més, no torne a localitzar aquest ofici al poble en documents del XVI ni XIX (vg. Giner [2010]).

⁵³ Mas, Monjo i Mas (2006:53).

1679 com a jurat (a més, en **1670** era justícia de Xaló⁵⁴). Al capbreu de 1685 no declara posseir cap propietat en terme de Gata: però sí que apareix en les declaracions dels altres gaters, que afirmaven que tenien terres fitant amb les d'ell. Això s'explica perquè la seua esposa, Anna Maria Pons, és qui té registrades la casa del matrimoni i els bancals: devia ser ella la gatera, l'hereva, mentre que ell seria qui treballava la terra, el que els altres llauradors consideraven veí.

La mallorquinitat dels portadors dels cognoms Moragues i Femenia s'ha comentat adés: només localitza un Moragues en **1611**: Francés, que al capbreu de 1635 ja no té propietats a Gata i apareix quan s'esmenta una casa que vengué. Reapareix el cognom cinquanta anys després en un senijol que té terres als Gorgos. Els Femenia sols apareixen dues vegades, el **1626** i **1629**: “*Antoni Femenina (sic), loctinent de Justícia*”.

També és certa la procedència baleàrica dels Serra, Ribes i Vidal. Joan Serra apareix el **1635** com a ministre (segurament era algutzir), amb casa a la plaça, hui plaça Vella, i més propietats. Només retrobe el cognom a Gata en **1668** i **1670**: hi ha un altre Joan Serra, canterer, fill de margalidans establits a Llíber, que és casat amb Josepa Mas, filla del Llorenç abans esmentat.

De Ribes, en trobe entre 1635 i 1685 (data de l'últim document que he buidat): Antoni Ribes (1635-1646) i Esteve Ribes (1679-1685). Poden ser mallorquins, eivissencs o valencians. Sí que sé que l'altra Ribes que he trobat, Margarita, de Pedreguer, és filla de margalidans casada en 1657 amb el gater Antoni Ginestar, però no consta si està relacionada amb els anteriors.⁵⁵

La tendència dels mallorquins a contraure matrimoni entre ells es manté a la segona meitat del XVII: quatre fills de Francés Vidal, lliberà, fill de llucmajorers, es casen amb quatre membres de la família Salvà de Gata: Francisca, Margalida Anna, Miquel i Juana Agna Vidal es casen amb Julià, Josep, Margarita i Pasqual Salvà, respectivament.

A tots aquests cognoms, que han tingut la possibilitat de perdurar, cal sumar els que només porten que dones mallorquines i es van perdre en la segona generació (els documents consultats només n'noten el primer). Elles foren igualment influents en la gènesi i configuració d'aquella Gata siscentista: Joana Mas, muller de Guillem Mas (però no emparentada directament amb aquest), nascuda a Llucmajor; Catalina Mas, muller de Bartomeu Mengual; Francina Sastre, llucmajorera, muller de Climent Mengual; Caterina

---

⁵⁴ Arxiu Municipal de Xaló, Rebedor de Pere Font, pàg. 329r.

⁵⁵ Arxiu Parroquial de Pedreguer, tom 1, full 3. Les dades d'arxius parroquials d'aquest treball procedeixen del buidatge de Juan Ramon Pérez (<http://gw4.geneanet.org/index.php3?b=pedreguerxalo>), a qui agraió la resposta d'algunes consultes. Dóna fe de la serietat del seu buidatge la coincidència de les seues dades referides a Gata i les que trobe en els arxius.

Monserrat, filla de llucmajorers nascuda a Llíber i casada amb Miquel Mengual; Catarina i Antònia Siges, descendents de llucmajorers casades amb Damià i Pasqual Mulet.⁵⁶ De nou s'observa que els gaters casats amb aquestes mallorquines són d'origen insular (o ho semblen, en el cas dels Mulet, pel cognom).

A més, tal com em comunica Josep Mas, els noms i cognoms dels Ginestar, Grimalt, Sunyer i Vaquer gaters fan pensar que segurament són d'origen baleàric: els primers i quarts podrien ser manacorins; els segons, llucmajorers i els Sunyer, eivissencs.

3.3.2. Habitants de procedència valenciana i de fora de la Corona

A més de la procedència d'aquests habitants insulars, he pogut saber la d'alguns pobladors valencians. Dins aquest grup destaquen numèricament els xabiencs: els Alberola⁵⁷, Bolufer (1635, 158r: "Pere Bolufer major de la vila de Xàbea habitador"), Català⁵⁸, Esteve (1635, 115v: "li ha pertaïngut ab venda feta y fermada per Joseph Esteve y Gabriel Esteve, pare y fill, de la vila de Xàbea"), Ferrer (1629, pàg. 5r "Joan Ferrer [...] a residit y habitat a la villa de Xàbea per temps y espay de vint y cinch anys", si bé no es veu continuïtat entre aquest poblador i els posteriors amb el mateix cognom), Garcia (Jaume Garcia, marit de Vicenta Pons⁵⁹), Sapena (1645² 13v: "Pere Sapena, llaurador de la desús dita villa de Xàbea", les seues filles són casades amb gaters: Francés i Guillem Pons i Joan de Leyda), Sellés (Anna Jerònima Sellés, muller de Pere Sapena: 1645³), Signes i Soler (el matrimoni Josep Signes i Elisabet Soler ve de Xàbia⁶⁰). Cal afegir a aquests, com s'ha dit, aquells Pons que no són mallorquins.

En segon lloc destaquen els deniers: els Palmir (1652, pàg. 22v "la dita Anna Palmir, la qual és natural de la ciutat de Dénia", sols hi ha Anna Palmir, esposa de Francisco Andrada), Sancho (Magdalena Sancho, muller de Jaume Signes⁶¹) i segurament els Martí (1612).

Finalment hi ha diversos habitants de procedències variades: els Chiquello (o Chicuelo), de "Benilluch" (1634: anotació de l'1 de novembre de 1634: "*terris Francisci Chiquello de Benilluch*"); els Cruanyes, de Teulada (1635: 167r: "Miquel Cruanyes, llaurador habitador de la vila de Teulada de present atrobat en lo present lloch de Gata", documentat

---

⁵⁶ Totes aquestes dones procedeixen de pobles veïns, per la qual cosa algun matrimoni podria no haver viscut a Gata. He triat aquells que sembla que sí que van conservar les propietats al poble o que es documenten després del matrimoni.

⁵⁷ Dades dels arxius parroquials de Xaló (confirmacions de l'any 1633, fol. 1) i d'Alcanalí (tom 1).

⁵⁸ Arxiu Parroquial de Pedreguer, tom 1, full 27.

⁵⁹ Arxiu Parroquial de Dénia, any 1623, full 129.

⁶⁰ Arxiu Parroquial de Dénia, any 1667, full 236.

⁶¹ Arxiu Parroquial de Dénia, any 1632, full 202.

des de 1613, és casat a Gata i hi té casa); els Gisbert, d'Altea (1669:182r: “Cosme Gisbert, ferrer de la vila de Altea”); els Monfort, de Xàtiva⁶²; els Perles, de Calp (Joana Àngela Perles, muller de Bernat Puig⁶³) i els Vallés, de Teulada (1669).

El cas dels Puig sembla contradictori: són presents a Gata Bertomeu i Miquel Puig en 1611; a partir del 1630, Rafela, Simó, Vicent i, en 1645, Bernat. En 1662 hi ha anotat “*Ego, Àngela Perles et de Puig, uxor Bernardi Puig, agricultoris oppidi de Benimuslem de la Ribera*”. Àngela implica en el seu deute Miquel i Bertomeu Puig, “*agricultores dicte baroniae de Gata*”, cosa que fa pensar que són família de Bernat. Segons l'Arxiu Parroquial d'Alcanalí, Bertomeu Puig, marit de Joana Àngela Perles de Calp, fill de Bertomeu, ve de Peníscola⁶⁴. D'una altra banda, resulta sospitós que s'indique la procedència cinquanta-un anys després d'establir-se a Gata, cosa que fa pensar el trajecte Peníscola-Gata-Benimuslem (semblant a l'esmentat en el cas de Mateu Monjo). A la carta de població de Llíber i de Gata de 1611 apareix un Berthomeu Puig. Dubte que siga el mateix, cosa que descartaria la mallorquinitat del gater.

Ajuda a fer aquesta interpretació un altre cas semblant: el dels Signes. Segons l'Arxiu Parroquial de Dénia procedeixen de Xàbia⁶⁵ i en 1645 (pàg. 12r) s'indica que de Gata anaren a València: “*Raphaelam Puig viduam relictam a Jacobo Signes q[u]o[ndam] agricola ciuis Val[enti]a habit[ator] absentem est*”; 1634 “*Jacobo Signes, agricultoris dicti opidio de Gatta hab. Valentiae*”.

Segons m'informa amicalment Josep Mas, també els Server vénen de Xàbia, segons llig en una anotació de 1630 a l'arxiu de Dénia. Es tracta del matrimoni de Batiste Server, natural de Xàbia i resident a Gata, fill de Joan i Elisabet Sancho, amb Maria Cruanyes de Dénia.

Pels cognoms sembla que els Blasco, Ahuir, Banyuls, Bertomeu, Bernabeu, Fornet, Gavilà, Giner, Pedrós, Piera, Ronda, Sebastià i Segarra devien ser d'origen valencià: és molt probable que la majoria vinguen de Dénia i Xàbia, però falten dades per poder-ho confirmar. Els Vилleyra vénen de França.⁶⁶ Documente, a més, un marsellés, Bruno Flori, casat amb una gatera, Bàrbara Server. La presència del seu cognom en la toponímia local fa pensar que van viure a Gata (no retrobe el seu cognom ni al XVII ni a partir del XIX⁶⁷).

---

⁶² Arxiu Parroquial de Pedreguer, tom 1, full 27.

⁶³ Arxiu Parroquial d'Alcanalí, tom 1, full 9.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Arxiu Parroquial de Dénia, any 1667, full 236.

⁶⁶ Arxiu Parroquial de Dénia, any 1701, full 125v; Arxiu Parroquial de Pedreguer, tom 1, full 17v i 32.

⁶⁷ Es tracta del bancal de Flores (els fills de *Flori* tenen *Flores* de cognom). Vg. Giner (2010).

Els Andrada mereixen una atenció especial. Gràcies al plet que féu contra ells Gerònima d'Íxer, senyora de Gata i d'uns altres llocs, hi ha informació detallada d'aquesta família.⁶⁸ Se sap que Joan Andrada, fill del cavaller Joan Gómez d'Andrada, vingué de Burguillos i es casà amb Àngela d'Íxer. Visqueren a Dénia i els seus fills residiren primer a Xàbia i, després, a Gata. Mereix una consideració el seu nét, Rafel Andrada, “oriundo de la vila de Xàbea y al present habitador del lloch de Gata”, del qual s'indica que és *clericus*. Això coincideix amb el nom i l'ofici del presumpte autor (fins ara desconegut) d'uns sermons de l'època.⁶⁹ S'observa un tracte especial amb els Andrada: no apareixen a les cartes de poblament tot i que vivien al poble, cosa que es podria explicar per l'origen cavalleresc de la família (tal com reivindiquen en aquest procés per tal de no pagar impostos cap d'ells) o per l'enllaç amb una Íxer.

4. Marques lingüístiques interessants

Hi ha poques mostres lingüístiques remarcables abans de 1609. Criden l'atenció els noms i cognoms cristianitzats dels moriscs i, entre aquests, els toponímics, com Paet o Catxupa, ja que documenten el nom de les partides rurals abans de l'expulsió. A més dels antropònims sorprén el nom d'alguna partida ja desapareguda. Indicava al principi que el tall poblacional representà la interrupció de la transmissió, entre altres, de la cultura oral. En són bona prova dos topònims del capbreu de 1635: Joan Andrada fa veure que li pertanyen les propietats a Gata des de 1595, esmenta el nom dels moriscs que van posseir les seues terres abans de 1609 i també quatre noms de partides que no reapareix enlloc més: *Asnep*, *Mantojet*, *Amer* i *Museyla*. El mateix s'esdevé amb *la Bulifarda*, partida que sols apareix en la declaració de Bertomeu Alberola i el seu fill Francés (pot ser que residiren a Gata abans de 1609). A més d'aquests topònims, sabem que ja existien abans de l'expulsió la Rana, els Ecles, els Gorgos, l'Alcolàia, les Boleries i Gata, que són els pocs que es poden haver creat a partir d'un ètim o de la influència de l'àrab peninsular; la resta dels que es documenten abans de 1609 són plenament catalans o inclouen arabismes que ja havien sigut adaptats a la nostra llengua (el Porxe, les Alqueries Blanques, la font de la Mata...).

---

⁶⁸ Es tracta de **1652**: La condesa de la Fera, senyora de Xaló y Gata, contra Batiste Blay Andrada. ADPV: e.4.1, caixa 9.

⁶⁹ En **1652**, pàg. 29v, llegim: “Ego, Joannes Baptista Andrada, generosus, oppidi de Gata habitator ut et tanquam procurator Vincentij Andrada, Ludovici Andrada, Baptiste Andrada, filij Joannis Andrada; Barbere Monfort, viduae Joannis Andrada, Gregorij Andrada, Raphaelis Andrada, clerici, Antonius Andrada et Blasij Andrada et Annae Palmira, viduae Francisci Andrada”. Casanova (1992:421) plantejava: “que no hàgem trobat fins ara cap Rafel Andrada com a rector, vicari o beneficiat de Dénia o Gata, ni coneguem cap sermonejador d'aquest nom ens fa ajornar la decisió sobre l'autoria”. La informació que donem identifica el personatge i, a més, descarta la hipòtesi de Soler (2007:100,269), que proposava un autor del XVIII per aquest text.

Hi ha mostres lingüístiques més abundants que evidencien la presència mallorquina. Com que els notaris eren valencians, només podem trobar trets del parlar insular en noms, cognoms, topònims, etc., que els pobladors dictaren al notari. Hi trobem:

—Vocalització en [u] de la ϕ en el cognom *Salvà*: “*Sauvã*” i “*Salvã*” en **1635**, **1645**³; i en **1626**, a més, “*Saubã*”, una possible mostra de betacisme del poblador.

—Vacil·lacions en les *-r* finals que el mallorquí no pronuncia (Joan *Alue* en **1635**; *Auer* el **1633**).

—Metàtesis que afecten les *rr*, presents també en valencià però remarcablement abundants en mallorquí: *Graviel*, **1611**; *Grabiel*, **1611**, **1626** i **1645**³.

—Caiguda de la /w/ intervocàlica de *pouet* en el topònim *el barranc del Poet* (**1685**, pàg. 403r)

—Possible palatalització del segment /ke/ del *sequer* > *sequier* en les propietats d’Anna Maria Pons i Sebastiana Ferrer en **1685**.

—Afèresi de les *aa* inicials (o afegitó per hipercorrecció): el cognom *Mengual* s’escriu *Amengual* en al Rebedor de Pere Font (**1668**, **1669** i **1670**).

—Feblesa del vocalisme àton: només documente *Bonanat* entre 1635 i 1669; al Rebedor de Pere Font llig *Boranat* (1668-1670) i en **1685**, *Boronat*.

—Resultat /e/ del contacte d’[-e] final i [a-] inicial: “*partida del Coraya*”⁷⁰.

—Ús dels articles personals (*en*, *na*) en cognoms o malnoms de viudes al capbreu de 1635: *Beatriu Aguirra* o *Abuira*, vídua de Joan de Leyda és sovint anomenada *n’Aguira*

—l’apòstrof és meu— i *na Aguirra*; hi ha “*casa de na Gonçales*”, “*viuda na Pastora*”, “*viuda na Calba*”, “*viuda na Garcia*”⁷¹.

5.- Conclusions

Al llarg de les línies anteriors hem pogut comprovar com la informació sobre els últims moriscs gaters revela uns anys de males collites i de fam, greus conflictes amb les autoritats cristianes i amb els cristians vells de pobles veïns, prova de les tenses relacions entre totes dues comunitats culturals. La tensió va pujar de to durant el procés d’expulsió amb la presència de gaters a Laguar, el robatori als moriscs que anaven a embarcar i la separació dels seus fills. Hem vist que el tall cultural és brusc i en alguns àmbits culturals (com la

⁷⁰ **1668** (pàg. 204v, 275r). Ja han assenyalat algun d’aquests mallorquinismes Mas, Monjo i Mas (2006:39-42).

⁷¹ L’estructura “viuda na”+cognom (sovint en femení) era usual en valencià abans del XVII, tot i que encara se’n troben usos al País Valencià a mitjan segle. Sembla una fossilització de l’article personal anterior a la desaparició total d’aquest. Desconec si la mostra gatera de 1635 reflecteix l’ús residual a l’època en valencià o la influència de la població mallorquina que el feia servir amb normalitat. Aquesta influència ha estat decisiva en la conservació de l’article personal en alguns pobles de la comarca (vg. Beltran 2005:94-95).

toponímia) els futurs pobladors hereten ben poc d'aquella comunitat. La situació en una vila de població mixta segurament serà diferent (és fàcil que s'hi troben, per exemple, més arabismes en la toponímia).

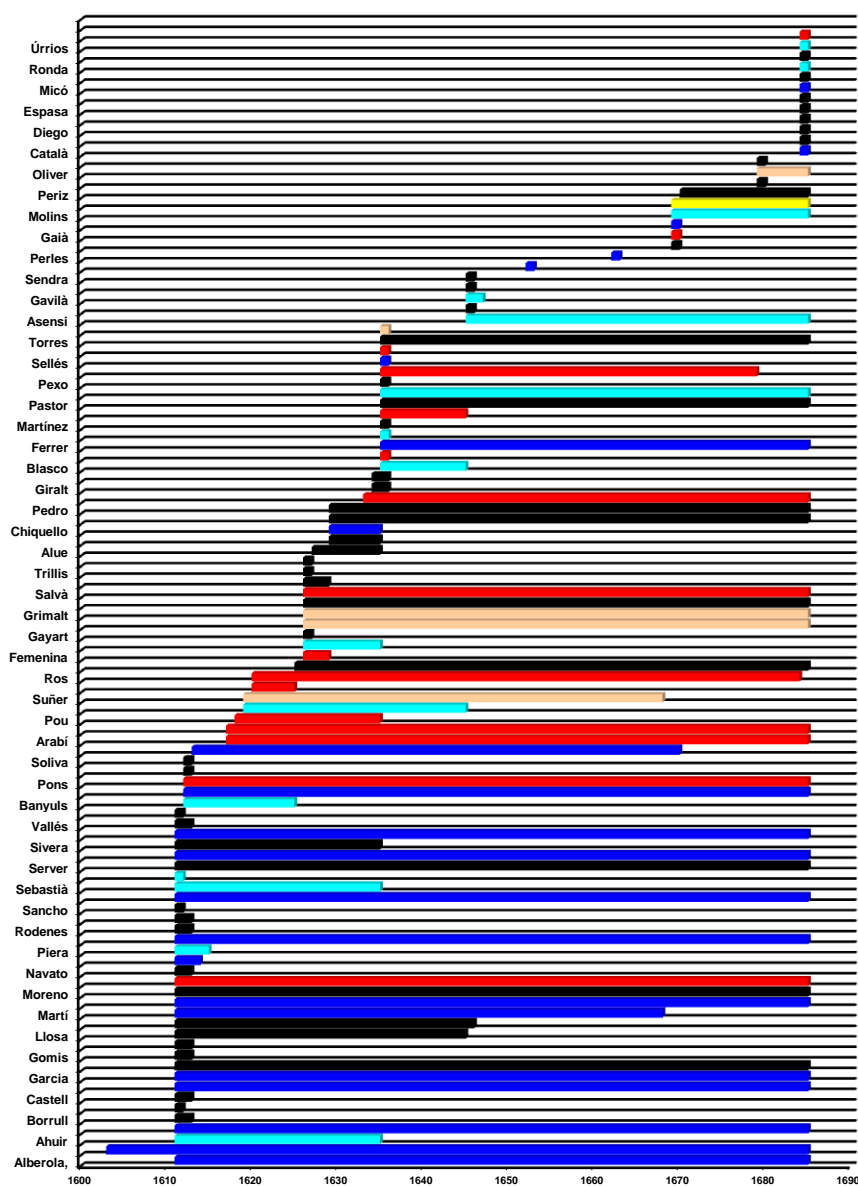
El fet de documentar una quantitat important de gaters i gateres dóna una idea del conjunt de la població i permet saber quina informació es coneix i quina es desconeix quant a la procedència dels habitants. Amb això es confirmen els estudis de Costa i de Mas i Monjo i es completa l'abundosa informació mallorquina amb la valenciana. El resultat també verifica la fugida de gaters buscant millors condicions senyorials i la tendència a casar-se els mallorquins entre ells. S'observa com bona part dels llucmajorers arriben en bloc des de Llíber perquè estan lligats per amistat o relacions familiars. Aquest grup arriba a Gata entre 1615 i 1620, però l'arribada de mallorquins podria haver començat abans amb els Mulet (l'arribada dels quals no es pot datar si no destrien els dos Joan Mulet) i continuava en 1685 si s'atén a les segones generacions. També es corrobora que en els primers anys predominen els valencians, sobretot els que vénen de Xàbia, amb algun element illenc.

A partir de les dades arreplegades d'entre 1609 i 1685 es recompten vint cognoms mallorquins (i cinc que probablement ho siguen) i vint-i-tres valencians (i quinze de probables), però en queden cinquanta més per saber (sense comptar els vint probables).

Es confirma, doncs, la influència cabdal de la població baleàrica en la formació d'aquella comunitat gatera, una prova de la qual és la presència d'elements mallorquins en el nostre llenguatge. Molts d'aquests mallorquinismes han arribat als nostres dies, com ha demostrat, entre altres, Beltran (2005).

Dins el segment de població valenciana destaca la presència de veïns de Xàbia, que són la meitat dels valencians que he reconegut. Entre aquests s'ha identificat el clergue Rafel Andrada i la seua relació amb Gata en els anys en què presumptament es va pronunciar el cèlebre "Sermó de la invenció de la creu", cosa que pot donar llum a la interpretació d'aquesta peça de la nostra literatura de l'edat moderna i desmenteix alguna de les últimes aportacions sobre l'autoria.

6.- Resum gràfic de presència i procedència de cognoms a Gata entre 1603 i 1685⁷²

Blau fosc: valencians; roig: mallorquins. Blau clar: possiblement valencians; roig clar: possiblement mallorquins. Negre: procedència desconeguda. Groc: França

⁷² Classifique a partir dels anys de redacció dels documents, que en rares ocasions no coincideixen amb els anys en què són presents al poble els habitants. No hi apareixen algunes dones localitzades per arxius parroquials perquè no sabem en quina data posar-les. Són Catalina Mas, Francina Sastre, Caterina Monserrat i les Siges (mallorquines) i Catalina Agratot (de Xàbia). Són cognoms de dones i sí que apareixen en la gràfica Ahuir, Catany (documentada en 1635, però hauria d'aparèixer en data simultània o anterior als Salvà), Giner, Navarro, Palmir, Peixo, Sellés, Vaquer i Úrrios. Pel costum d'arreglar sols el nom del marit (són vídues) apareixen en períodes breus de temps, cosa que no vol dir que no residiren durant molt més temps a Gata.

7.- Bibliografia citada

- BELTRAN, Vicent (2005): *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear*, Alacant, Universitat d'Alacant, departament de Filologia Catalana. 2 vol.
- CASANOVA, Emili (1992): "Sermó de la invenció de la Creu, predicat per mossén Rafel Andrada en 1654: edició i estudi", dins *III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Alacant, IECMA, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, pàg. 421-425.
- COSTA, Josep (1977): *El marquesat de Dénia. Estudio geográfico*. València, Universitat de València.
—(1977-1978): "La repoblació mallorquina a la Marina Alta i al seu entorn en el segle XVII", dins de *Trabajos de Geografía*, 34, Palma de Mallorca, pàg. 87-91.
- GINER, Joan (2009): "Gaters del segle XVII: moriscos i repobladors", dins el llibre de festes de 2009.
—(2010) "Arreplega de toponímia de Gata", dins CASANOVA, EMILI i LLUÍS R. VALERO (ed.) *XXXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, VIII d'Onomàstica Valenciana*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, pàg. 271-306.
—(2012) "L'antroponímia de Gata entre 1611 i 1685", dins *Actes de la V Jornada d'Onomàstica*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- GONZÁLEZ-RAYMOND, Anita (1996): *Inquisition et société en Espagne: les relations de causes du tribunal de Valence (1566-1700)*, Paris, Université de Franche-Comté.
- IVARS, César (2001): "Los Repobladores", publicat a *Gata. Festes 2001*.
- LEA, Henry Charles (2007): *Los moriscos españoles. Su conversión y expulsión*, Alacant, Universitat d'Alacant. 2a edició.
- LOMAS, Manuel (2009): *El puerto de Dénia y el destierro morisco (1609-1610)*, València-Dénia, Universitat de València i Ajuntament de Dénia.
- MAS, Antoni i MONJO, Joan-Lluís (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*. Mallorca, Govern de les Illes Balears—"Sa Nostra".
—(2002b): "La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII: L'aportació de la vila de Santa Margalida", dins de *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, ed. a cura d'Emili Casanova i Vicenç M. Rosselló, Paiporta, Denes Editorial, pàg. 119-144.
—(2003): "Els llinatges de creació mallorquina com a eina d'estudi de l'onomàstica del País Valencià", dins *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Paiporta, Denes.

- MAS, Antoni; MONJO, Joan-Lluís i MAS, Josep (2006): *Llíber i Lluçmajor. Les arrels històriques d'un agermanament*. Ajuntament de Llíber i Ajuntament de Lluçmajor.
- (2008): “L’emigració balear a la Ribera al segle XVII”, dins *Actes de l’XI Assemblea d’Història de La Ribera*, Corbera, Ajuntament de Corbera.
- MAS, Josep i NOGUERA, Jaume (2008): “El lloc i el terme de Llíber al segle XVII”, dins *d’Aguaites 26*, Dénia, Institut d’Estudis Comarcals de la Marina Alta, pàg. 9-61.
- MONJO, Eugeni-Adolf (2007): “Els nostres orígens balearics”, dins *Festes Gata 2007*, Comissió de Festes 2007. pàg. 70-72.
- MUÑOZ CARBONELL, Vicent i CASANOVA MIRET, Vicent A. (1992): “Les cartes pobles de la vall de Xaló i Gata, 1611-1645. Una aproximació al seu estudi”, dins *III Congrés d’estudis de la Marina Alta*, Alacant, IECMA, Institut de Cultura “Juan Gil Albert” i Escola Taller Castell de Dénia, pàg. 247-255.
- SOLER, Abel; JORDÀ, Rafa i YAGO, Ramon (2007): *Gata de Gorgos, geografia, història, patrimoni*, Gata, Ajuntament de Gata de Gorgos.
- VALLÉS BORRÀS, Vicent J. (2002): *De la Carta de Poblament a l’ocàs de l’antic règim. Història de l’Alcúdia*, l’Alcúdia, Ajuntament de l’Alcúdia, vol. I.

8.- Equivalències d'anys citats i documents a què corresponen

- 1603:** Arxiu de la Diputació Provincial de València (ADPV), signatura: e.2.4, llibre 38, pàg. 137r-144v.
- 1603²:** ADPV, e.2.6 caixa 1: Sindicat fet y fermat per la universitat del lloch de Gata e Miquel Chapollet.
- 1607:** ADPV, signatura: e.2.4, llibre 38, pàg. 135r-136r.
- 1608:** ADPV, signatura: e.4.1, caixa 6: Acte de possessió del lloch de Gata en favor de Don Pedro Acasi-Joan de Íxar.
- 1609:** ADPV, signatura: e.2.4, llibre 38, pàg.73r-76v.
- 1611:** Carta pobla, ADPV, processos i plets, l'Alcúdia. signatura: e.4.1, caixa 11.
- 1612:** Arxiu de Protocols Notarials del Col·legi del Corpus Christi (APPV) 15527: Joan Llorenç Roures, protocol de l'any 1612.
- 1613:** ADPV, signatura: e.4.1, caixa 6: Pedro Palau contra Don Pedro d'Íxer, senyor de Gata.
- 1626:** Presa de possessió de Gerònima d'Íxer del lloc de Gata, ADPV.
- 1629:** Arxiu del Regne de València (ARV), Reial Audiència, Processos, lletra S, exp. 3002, 1a part. [prenc la informació sobre aquest document de Soler i altres 2007:94]
- 1633:** ADPV, signatura: e.2.7, caixa 8, dins de 1662.
- 1634:** ADPV, signatura: e.5.1, llibre 222. Pau Pereda 1635.
- 1635:** Capbreu de Gata. ADPV, signatura: e.2.4, llibre 44. Hi ha una còpia anterior a l'arxiu de Xaló que he buidat posteriorment, per la qual cosa citaré la de l'ADPV.
- 1645:** Carta pobla. ADPV, signatura: e.4.1, caixa 11, e.4.1, caixa 9; ARV, Manaments i Empars de l'any 1690, mà 23, fol. 1r-9v.
- 1645²:** ARV, Manaments i Empars, 1646, llibre 3, mà 27, full 9-16. 27-10-1645.
- 1645³:** Protocol de Francesc Sales. ARV, signatura 2493 [llistat d'habitants de la carta pobla de 1645]
- 1646:** Cens. ARV, Generalitat, 4829, full 9.
- 1652:** La condesa de la Fera, senyora de Xaló y Gata, contra Batiste Blay Andrada. ADPV, signatura e.4.1, caixa 9.
- 1662:** Constitució de principal obligació fermada per Àngela Perles y de Puig... ADPV, signatura: e.2.7, caixa8.
- 1668/1669/1670:** Arxiu Municipal de Xaló. Rebedor de Pere Font de 1668, 1669 i 1670.
- 1679:** Possessions de la Baronia de Xaló y Llíber y lugar de Gata preses per Don Joseph Escrivà de Ýxar per a después dels dies del egregi conde de la Alcúdia, son pare. ADPV, signatura e.2.6, caixa1.
- 1685:** Capbreu de Joan Simian (Protocol especial de actes rebuts en Xaló y Gata per Joan Symian, notari, any 1685), APPV, signatura: 1934.
- 1685²:** Notari: Joan Simian, APPV, signatura: R 1919:
- (diverses dates):** Llibre de censals d'Íxer: ADPV signatura: e.2.4, llibre 38.